

عوامل ساختاری بی‌تقوایی در شبکه‌های اجتماعی سایبری^۱

سید حسین شرف‌الدین*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۹/۲۴

محمدجواد نوروزی اقبالی**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۲۷

چکیده

ظهور شبکه‌های اجتماعی سایبری در جوامع مذهبی چالش‌هایی را به همراه داشته است. به نظر می‌رسد اینترنت و شبکه‌های اجتماعی آن، جدای از فرصت‌هایی که به وجود آورده‌اند، تفاوت‌هایی از نظر ساختاری با فضای حقیقی دارند که دین‌داری و رعایت تقوا را با چالش‌های اساسی روبه‌رو کرده است. به دلیل همین تفاوت‌ها، فعالیت کردن در فضای مجازی و پاک ماندن در آن تقوای دوچندانی می‌خواهد.

این مقاله، با استفاده از پارادایم دوفضایی شدن و آسیب‌های مجازی، در سنت روش تحقیق کیفی با تلفیق سه روش مصاحبه عمیق برخط، مصاحبه گروه متمرکز و مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی، درصدد کشف تفاوت‌های ابعاد رعایت تقوا در محیط سایبر با فضای حقیقی است.

در نهایت ۱۱ عامل ساختاری بی‌تقوایی در این شبکه‌ها، ارائه گشته است. همچنین در جدولی راهکارهایی بر اساس این عوامل ساختاری برای کاربران، خانواده آن‌ها و مسئولان پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی

بی‌تقوایی، شبکه اجتماعی، فضای سایبر، گناه، اینترنت، راهکار، عوامل ساختاری

sharaf@qabas.net

* استادیار موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)

** کارشناسی ارشد رشته فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق ع و پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی تربیت

mj.norouzi@gmail.com

اسلامی (نویسنده مسئول)

مقدمه

در حال حاضر خواسته یا ناخواسته، جهان اسلام و سایر جوامع در معرض پدیده جهانی شدن و ابزارهای آن از جمله فضای سایبر قرار گرفته و نمی‌توانند فارغ از تأثیرات آن باشند. از یک طرف اینترنت جزء جدانشدنی زندگی عصر حاضر شده و روند زندگی امروزی بدون آن به مشکل برمی‌خورد و از طرف دیگر به نظر می‌رسد برخی از بسترهای موجود در این فضا مغایر اخلاق اسلامی و زندگی دینی است و آدمی را به سمت عصیان و گناه سوق می‌دهد. این بدون در نظر گرفتن محتوایی است که مستقیم یا غیرمستقیم دین‌داری کاربران را نشانه گرفته و در اصطلاح دینی، «ضاله» خوانده می‌شود.

از این رو در چنین شرایطی در برخوردی منطقی با این واقعیت می‌توان از یک سو فرصت‌هایی که فضای سایبر در اختیار قرار می‌دهد استفاده کرد و به ترویج آیین‌های مناسب و مورد پذیرش جامعه اسلامی پرداخت؛ اما از دیگر سوی، باید برای مقابله با چالش‌های پیش‌رو، به سمت سالم‌سازی فضای سایبر به سمت یک محیط متقیانه رفت. تقوا به معنای خودکترلی مستمر و محافظت دائم خود از وسواس و رفتارهای شیطانی و نفسانی می‌تواند از طریق توانمندسازی افراد به خودبازدارندگی سعادت دنیوی و اخروی آنان را رغم بزند.

اما سؤال اساسی اینجاست که آیا می‌توان بستر فضای سایبر را از آلودگی‌ها و گناهان زدود؟ اگر خیر، چرا؟ و اگر بله، چطور؟ برای پاسخ دادن به چنین سؤالی لازم است، ابتدا این بستر هر چه بهتر شناخته شود و بر اساس شناخت صحیح تصمیم درست اتخاذ گردد.

فضای سایبر به لحاظ ساختاری ویژگی‌هایی دارد که انسان را حتی بدون نیت سوء اولیه، به سمت مرزهای بی‌تقوایی سوق می‌دهد. در واقع فرد با مواجه شدن با فضای سایبر و شرایط خاص محیطی آن و در نتیجه فراهم شدن زمینه گناه، با وسواس شیطانی و نفسانی گوناگونی روبه‌رو می‌شود که باید تلاش کند با سلاح تقوا از شر آن‌ها خلاصی یابد.

نتایج یک تحقیق در سال ۱۳۹۱ حاکی از آن است که بیش از ۸۳٪ کسانی که ارتباط صمیمانه در محیط شبکه اجتماعی کلپ داشته‌اند، ارتباطشان با جنس مخالف بوده است؛ و کمتر از ۱۷٪ بقیه با جنس موافق صمیمی شده‌اند. این آمار از قدرت جذابیت جنسی بین دو جنس خبر می‌دهد. یکی دیگر از جالب‌ترین نتایج این پژوهش این بود که بیشتر افرادی که در شبکه اجتماعی کلپ در ایجاد رابطه صمیمانه موفق بوده‌اند، از ابتدا قصد ایجاد چنین

رابطه‌ای را نداشته‌اند. این آمار حدود ۶۰٪ کل نمونه را تشکیل می‌دهد. این قضیه نشان‌دهنده آن است که ساختارهای شبکه‌های اجتماعی چطور به‌طور نامحسوس می‌توانند فرد را به‌سوی گناه اندک‌اندک سوق دهند (نوروزی اقبالی، ۱۳۹۱، صص ۱۴۱-۱۴۲).

بنابراین می‌توان گفت که محیط سایبر، از لحاظ ساختاری می‌تواند محیطی متفاوت را به نسبت محیط واقعی پدید آورد که فرد حتی بدون آنکه نیت بی‌تقوایی داشته باشد، به ورطه گناه بیافتد. با این مقدمه، باید گفت این مقاله با رویکرد پیشگیری از گناه (در مقابل رویکرد پیشگیری از آسیب پارادایم دوفضایی) تلاش کرده با توجه به مشاهدات، مصاحبه‌ها و تجربیات زیسته پژوهشگر، دسته‌بندی جدیدی از عوامل ساختاری بی‌تقوایی و گناه ارائه کند که هرچند شاید در بخش‌هایی با پارادایم دوفضایی مشترک باشد اما در واقع تکمله‌ای بر آن بوده و سعی در بسط عوامل یادشده دارد.

مقاله حاضر، در جهت سالم‌سازی فضای سایبر به شناخت شبکه‌های اجتماعی سایبری که قسمت مهمی از این فضا را شکل داده‌اند، کمک می‌کند. به نظر می‌رسد که کاربران مذهبی شبکه‌های اجتماعی سایبری وقتی که در این بستر قرار می‌گیرند، مرتکب گناهانی می‌شوند که شاید در محیط واقعی هیچ‌گاه به‌سمت آن نمی‌رفتند.

در یک کلام، این مقاله درصدد کشف تفاوت‌های ابعاد رعایت تقوا در محیط سایبر با فضای حقیقی است.

پیشینه تحقیق

در بین پژوهش‌های داخلی، تعداد معدودی پژوهش وجود دارند که مستقیماً حول موضوع این پژوهش می‌باشند. این پژوهش‌ها عمدتاً به مسئله تقوا در فضای سایبر پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد از میان این پژوهش‌ها، سه پژوهش ارتباط تنگاتنگی با موضوع این مقاله دارند:

۱) کرم الهی، نعمت‌الله، بررسی آثار استفاده از اینترنت بر وضعیت دین‌داری کاربران، پایان‌نامه دکتری، رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۷.

این رساله دکتری با توجه به اهمیت دین‌داری در جامعه اسلامی ایران و همچنین ظهور رسانه‌های نوینی همچون اینترنت که موجب برخی از تعارضات فرهنگی با فرهنگ مدرن

می‌شود، به این سؤال اساسی پاسخ می‌دهد که میزان و نوع استفاده از اینترنت، چه تأثیری بر میزان التزام جوانان به ابعاد و نشانه‌های دین‌داری دارد؟

پژوهشگر ضمن ارزیابی انتقادی مباحث نظری در باب دین‌داری، به‌ویژه مدل‌های سنجش تجربی دین‌داری، به مدلی بومی و متناسب با آموزه‌های دین اسلام رسیده و بعد از برشمردن ویژگی‌های فضای مجازی به دنبال پاسخی تجربی برای پرسش اصلی است و در پایان به ارائه پیشنهادها و پژوهشی جدیدی در موضوعات مرتبط و همچنین ارائه راه‌کارهای راهبردی و کاربردی به‌منظور اجرای مداخلات اجتماعی و فرهنگی پرداخته است (کرم الهی، ۱۳۸۷).

۲) نوروزی اقبالی، محمدجواد. چگونگی ایجاد روابط صمیمانه در شبکه‌های اجتماعی مجازی و حدود فقهی آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.

بر اساس پژوهش انجام‌گرفته، این عوامل را می‌توان در ۶ دسته جای داد. به‌علاوه، پیمایش صورت گرفته، نشان داد که متغیرهای جنسیت فرد، جنسیت طرف مقابل، تحصیلات فرد و شدت حضور فرد در شبکه‌های اجتماعی با ایجاد رابطه صمیمانه، رابطه دارند. ضمن آنکه مشخص شد بیشتر افرادی که در نت صمیمی می‌شوند، با این قصد عضو شبکه‌های اجتماعی نشده‌اند. همچنین انگیزه‌های ارتباط میان‌فردی در اشخاص تقریباً با سایر انگیزه‌های ایشان برای عضویت در این وب‌گاه‌ها برابر است. رابطه میان سن کاربران و ایجاد رابطه صمیمانه نیز اثبات نشد. در قسمت دیگر پژوهش، عناوین فقهی دسته‌بندی‌شده سپس نظر مراجع در زمینه هر یک از عناوین استخراج گشته است. در بیشتر عناوین ارتباط میان زن و مرد نامحرم بدون تلذذ و ریبه بلاشکال عنوان شده است (نوروزی اقبالی، ۱۳۹۱).

۳) شرف‌الدین، حسین و همکاران، مصادیق ارتباط عقیفانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری، طرح پژوهشی، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در این پژوهش با تمرکز بر ارزش اسلامی عفاف و بازکاوی ابعاد آن در ارتباطات انسانی، نظریه‌های ارتباطی که مربوط به روابط انسانی و واسطه‌گری رایانه است، مورد بررسی قرار گرفته است. سپس در سنت پژوهش کیفی با تلفیق سه روش گروه متمرکز، مصاحبه عمیق و مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی به کشف مصادیق ارتباط عقیفانه سایبری در شبکه‌های اجتماعی پرداخته شده است (شرف‌الدین و همکاران، ۱۳۹۲).

۴) پایان‌نامه خانم مرسده نیک‌بخش با عنوان «مطالعه شیوه رفتار افراد در محیط مجازی: شکل‌گیری روابط صمیمانه در اتاق‌های گپ‌زنی اینترنت» که در سال ۱۳۸۳ در دانشگاه تهران دفاع شده است.

در این پایان‌نامه، این سؤال مطرح شده که فضای مجازی اتاق‌های گپ‌زنی مبتنی بر متن در اینترنت به‌عنوان فضایی گمنام چه تأثیری بر روی شیوه خوداظهاری مشارکت‌کنندگان داشته و آیا موجب خودافشایی و بروز رفتارهای صمیمانه بین تعامل‌گران می‌شود یا خیر؟ برای پاسخگویی به این سؤال با استفاده از نظریه پردازش اطلاعات اجتماعی «جوزف والتر» یک مدل نظری ارائه شده و از آن مدل چهار فرضیه استخراج گردیده است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها نشان داد که عدم حضور فیزیکی کاربران در اتاق‌های گپ‌زنی متن بنیان در اینترنت نه تنها مانع تبادل پیام‌های احساسی و اجتماعی بین تعامل‌گران نخواهد شد بلکه کاربرانی که از سابقه حضوری بیشتری در این اتاق‌ها برخوردار هستند، با کسب توانایی در تبادل پیام در قالب متن یاد می‌گیرند که چگونه نشانه‌های غیرکلامی و کلامی در ارتباطات رو در رو را با استفاده از امکانات موجود در اتاق‌های گپ‌زنی متن بنیان به‌صورت متن درآورده و با رمزگذاری و رمزگشایی این پیام‌ها به تبادل ویژگی‌های شخصیتی و احساسات خود پردازند (نیک‌بخش، ۱۳۸۳).

۵) ذکایی، کارکردهای شبکه‌های اجتماعی

دیگر پژوهشی که در سال ۱۳۸۶ توسط آقای ذکایی در خصوص شبکه‌های اجتماعی مجازی انجام شده است بیانگر این است که کارکرد غالب چت‌های اینترنتی در جوان ایرانی جنبه‌های فراغتی و سرگرم‌کننده آن است که با فاصله زیادی اولویت نخست کاربران است. در مجموع این پژوهش نشان می‌دهد که دوستی‌ها و گفتگوهای اینترنتی عرصه جدیدی را برای گذران اوقات فراغت طیف رو به افزایشی از جوانان و شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌های مختلف با زمینه‌ها و علائق متنوع فراهم ساخته است (ذکایی، ۱۳۸۶، صص ۲۹۵-۲۹۶).

۶) ناظری، خدیجه. بررسی میزان تفاوت معیارهای دوست‌یابی نوجوانان در فضای

مجازی و غیرمجازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی
پژوهش مذکور بیانگر این مطلب است که معیارهای دوست‌یابی در فضای مجازی و غیرمجازی دارای تفاوت‌های معناداری با هم هستند. چنانچه در بررسی عوامل مختلف مؤثر

در انتخاب دوست در دنیای واقعی مشخص شد که از نظر پاسخگویان مهم‌ترین عامل «هم‌سن» بودن است. همچنین «اظهار محبت و مهربانی از جانب طرف مقابل»، «تأیید خانواده»، «مشترکات دینی و عقیدتی» و «هم‌جنس بودن» از عوامل مهم دیگر در انتخاب دوست در دنیای واقعی اظهار شده است؛ درحالی‌که در بررسی عوامل مؤثر در انتخاب دوست در دنیای مجازی مهم‌ترین دلیل «آشنایی تصادفی با وی» عنوان شده است. «اظهار مهربانی و محبت از طرف دیگری»، «قرار داشتن فرد موردنظر در کانون توجه دیگران» از عوامل مهم دیگر در انتخاب دوست در شبکه‌های اجتماعی است (ناظری، ۱۳۸۷).

در پژوهش‌هایی که در خارج از ایران صورت گرفته، رویکرد مذهبی و دینی وجود ندارد اما برای شناخت بستر شبکه‌های اجتماعی، پژوهش‌های مناسب و متعددی موجود است. به‌طور مثال می‌توان به پژوهش‌های زیر به‌عنوان نمونه اشاره کرد:

در پژوهشی که تانگ و دیگران^۲ در سال ۲۰۰۸ بر روی خصوصیات کاربران فیس‌بوک و شبکه دوستی آن‌ها انجام داده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که یک رابطه غیرخطی میان تعداد دوستان در پروفایل افراد و جذابیت فهم‌شده از آن‌ها و همچنین برون‌گرایی آنان وجود دارد. او بر این اساس کاربران را دسته‌بندی کرده است.

در تحقیق دیگری که برنڈزیگ و هیم با نام «گونه‌شناسی کاربران شبکه‌های اجتماعی»^۳ انجام داده‌اند، کاربران شبکه‌های اجتماعی به پنج گونه تقسیم شده‌اند: یک. پراکنده؛ دو. تازه‌وارد؛ سه. اجتماعی‌کننده؛ چهار. مناظره‌گر و پنج. فعال. مبنای تقسیم آن‌ها دو ملاک میزان فعالیت و انگیزه فعالیت (از جستجوی اطلاعات تا تفریح) بوده است.

در پژوهش دیگری با نام «مشخص کردن رفتار کاربر در شبکه‌های اجتماعی برخط (آن‌لاین)»^۴، بنونتو و دیگران رفتارهای کاربران در ۴ شبکه اجتماعی معروف را بررسی نموده‌اند. در این پژوهش رفتار انواع کاربران از نظر سن، جنس و تحصیلات و نوع شبکه اجتماعی تفکیک و در نهایت با یکدیگر مقایسه شده است.

مفهوم‌شناسی

تقوا

تقوا از «وقایه»، و وقایه به معنی حفظ شیء است، از آنچه به او زیان برساند (راغب، ۱۳۶۹، ص ۴۷۹).

تقوا، از مهم‌ترین شاخص‌های تربیت دینی است که در معارف ناب اسلامی بسیار به آن سفارش شده است. بنا بر همین ارزش و جایگاه، بزرگان اخلاقی و پیشروان تعلیم و تربیت اسلامی نیز به مسئله تقوا بیش از هر چیز توجه می‌کنند. در این میان، هرکدام تعریف‌های گوناگونی از تقوا ارائه داده‌اند که «پرهیزکاری» وجه مشترک همه آنهاست. می‌توان در جمع‌بندی چنین گفت: «تقوا همان نیروی بازدارنده و احساس مسئولیت و تعهدی است که به دنبال رسوخ ایمان در قلب انسان در وجود او پیدا می‌شود و او را از مرتکب شدن به گناهان بازداشته و همواره او را به نیکی و پاکی و رعایت عدالت فرامی‌خواند، اعمال و کردار را خالص و فکر و نیت و قصد او را از آلودگی‌ها مصون نگه می‌دارد.»

شبکه اجتماعی سایبری

برای شبکه‌های اجتماعی سایبری تعاریف متفاوتی ذکر شده که هرکدام از آنها به نوعی می‌کوشد تا این پدیده بزرگ جهانی را توصیف نماید؛ اما حق این است که خواسته‌های کاربران و به‌کارگیری امکانات جدید است که هر لحظه شأن جدیدی را برای این پدیده جهانی به وجود می‌آورد؛ اما به صورت کلی اگر خواسته باشیم، شبکه‌های اجتماعی را به عمومی‌ترین حالت آن تعریف کنیم باید بگوییم شبکه اجتماعی عبارت است از سرویس خدماتی تحت وب که به افراد اجازه می‌دهد:

۱. یک پروفایل عمومی یا نیمه عمومی در داخل سیستم بسازند.
۲. به فهرست مفصل ارائه‌شده از کاربران و ارتباطاتشان در داخل شبکه دسترسی داشته باشند.

۳. اطلاعات ارائه‌شده توسط سایر کاربران در داخل شبکه را مرور و ملاحظه نمایند

(Boyd & Ellison, 2007).

از جمله شبکه‌های اجتماعی می‌توان به فیس‌بوک^۵، گوگل پلاس^۶، کلوب^۷، نت ایران^۸، ... اشاره کرد. در این شبکه‌ها می‌توان مطالبی را تولید کرد، به اشتراک گذاشت، لایک‌گذاری کرد، نظر داد، ایمیل زد، چت کرد و

چارچوب نظری

در این مقاله از «نظریه پارادایم دوفضایی شدن و آسیب‌های مجازی» حجت‌الاسلام دکتر سعیدرضا عاملی به‌عنوان پشتوانه نظری استفاده شده است.

پارادایم دوفضایی شدن و آسیب‌های مجازی

پارادایم دوفضایی شدن جهان (عاملی، ۱۳۸۲) بر این مبنا تأکید می‌کند که فهم واقعیت‌های فردی و اجتماعی با پارادایم تک‌جهانی امکان‌پذیر نیست. فهم جهان واقعی منهای درک جهان مجازی و برعکس مطالعه جهان مجازی بدون توجه به متغیرهای جهان واقعی مطالعه و نگاه را گرفتار یک نوع خطای فهم می‌کند (عاملی، ۱۳۸۶، ص ۴۵).

این پارادایم با مقایسه ویژگی‌های متفاوت دوفضای حقیقی و مجازی به این حقیقت اشاره می‌کند که زندگی امروز که با ظهور فناوری‌های ارتباطی دیجیتال دگرگون شده و در حال دگرگونی مداوم است، الزامات و ملاحظات خاص خود را نیز دارد. یکی از این ملاحظات و الزامات، توجه به آسیب‌شناسی فضای جدید زندگی و دوفضایی است. ویژگی‌های این فضا همچون دیجیتال بودن، مبتنی بر زمان مجازی بودن، جهانی بودن، سرعت، فراگیری، سیالیت، تشدیدشدگی، متکثر بودن (شبکه‌ای بودن) و در نهایت همه‌جا حاضر بودن، خودبه‌خود فضایی را ایجاد می‌کند که اثرات اولیه و ثانویه آسیب در جهان دوفضایی را تشدید و تقویت می‌کند و آن را توسعه می‌دهد در سوی دیگر این پارادایم از عللی نام می‌برد، که به زیرساخت و مختصات فضای مجازی ارتباط ندارد و به تجربه کاربران و در حقیقت تجربه زیستی افراد و کاربران فضای مجازی بازمی‌گردد. از این منظر، «عادت داشتن» به معنی آن است که کاربران ممکن است در فضای واقعی به فعالیت‌های آسیب‌زا عادت داشته باشند و این آسیب با ورودشان به فضای مجازی تشدید شود. از سوی دیگر شرایط محیطی ممکن است باعث «نوستالژی» شده و این امکان را در اختیار کاربران خود

قرار دهد که بدون توجه به محدودیت‌های فیزیکی همان زمینه‌های آسیب‌زای درون خود (که قبلاً امکان اجرای آن را در فضای واقعی نداشتند) را در این فضا جست‌وجو کنند. فرد در فضای مجازی در محیطی جهانی با قابلیت‌های بی‌شمار مواجه می‌شود و حس می‌کند که در این فضا می‌تواند به «جبران» فعالیت‌هایی بپردازد، که در فضای فیزیکی امکان‌پذیر نیست. در فضای مجازی فرد بدون آنکه بدانند آسیب در کجاست و چه محیط‌هایی آسیب‌زاست، در این فضا حرکت می‌کند. این حرکت ممکن است فرد را تنها با یک کلیک به حوزه آسیب‌زا و محیط‌ها و فعالیت‌های آسیبی فضای مجازی بکشاند. این ویژگی همان «دسترس‌پذیری آسیب» است (Ameli, 2009).

از آنجاکه محیط مجازی گرایش به سمت واقعیت دارد و در تلاش است، که یک محیط کاملاً واقعی و یا مرتبط با واقعیت‌های روزمره زندگی ایجاد کند، دین‌داری نیز به‌عنوان یک واقعیت اجتماعی هم در محیط مجازی انعکاس می‌یابد و هم محیط مجازی را به منبع و مرجع جدید توسعه دین‌داری تبدیل می‌کند. لذا محیط مجازی مثل محیط فیزیکی تیغ دولبه است، که هم برندگی شرگرایانه و هم تابندگی خیرگرایانه دارد. دین‌داری سازوکار کنترل‌کننده و بازدارنده شر و پلیدی و درعین‌حال سازوکار تولیدکننده خیر و نیکی فراگیر و جهانی در محیط مجازی است که به‌عنوان یک عامل مهم به آن باید توجه شود (عاملی، ۱۳۸۶).

این نظریه مبنای ورود پژوهشگر به موضوع پژوهش خود بوده است. بدین ترتیب که پژوهشگر برای کشف عوامل بی‌تقوایی در شبکه‌های اجتماعی مجازی، با پیش‌زمینه ذهنی این پارادایم به محیط تحقیق ورود کرده و پس از مختصر هم‌زیستی را گروه کاربران دو شبکه اجتماعی کلوب و پلاس، پرسش‌هایی را که با استفاده از این نظریه تدوین و یا تدقیق شده بودند را از کاربران مذهبی پرسیده و با آن‌ها مصاحبه نموده است و به مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی ادامه داده است. بدین ترتیب پژوهشگر بر اساس مشاهدات و نتایج مصاحبه‌ها توانسته تعدادی از عوامل ساختاری بی‌تقوایی را که در بستر شبکه‌های اجتماعی سایبری امروزی وجود دارد را برشمارد. در واقع شاید بتوان گفت مقاله حاضر کمی نظریه دوفضایی را بسط داده است.

روش پژوهش

مردم‌نگاری بر این مبنا استوار است که اینترنت به‌جز ابزار پژوهش‌ها، خود می‌تواند به‌عنوان یک مکان برای مشاهده و مصاحبه به حساب بیاید. در چنین مواردی می‌توان اینترنت را به‌منزله نوعی محیط یا فرهنگ مورد مطالعه قرار داد که در آن انسان‌ها شکل‌های خاصی از ارتباط، یا گاهی هویت خاصی به وجود می‌آورند. در هر دو حالت می‌توان روش‌های مردم‌نگاری را به پژوهش اینترنتی کشاند و شیوه‌های برقراری ارتباط و ارائه خود در اینترنت را مطالعه کرد. برای رسیدن به برداشتی از درک شرکت‌کنندگان از خود و معنایی که به مشارکت‌های برخط (آن‌لاین) خود می‌دهند باید زمانی را با آن‌ها صرف مشاهده آن کاری کرد که در اینترنت انجام می‌دهند و به آنچه درباره کارهایشان در اینترنت می‌گویند گوش داد (نباتی‌پور، ۱۳۸۹، ص ۱۲۲).

مردم‌نگار مجازی به‌جای محیطی طبیعی در محیطی فنی جای دارد. فناوری را نباید امری بدیهی و معلوم فرض کرد چون تأثیر و استفاده از آن به‌شدت تحت تأثیر بازنمایی‌های آن و باورهایی است که چه کاربران و چه آن‌هایی که از آن استفاده نمی‌کنند، درباره آن دارند (فلیک، ۱۳۸۷، ص ۲۹۴).

روش این پژوهش، به مردم‌نگاری مجازی بسیار شبیه است؛ چراکه همانند دیگر پژوهش‌های مردم‌نگاری، محقق در این مقاله در محیط پژوهش غرق شده و سعی می‌کند اطلاعاتی را برای توصیف و سپس تحلیل شرایط به دست آورد. لذا در این پژوهش از روش‌های همچون مصاحبه عمیق، مصاحبه گروه متمرکز، مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی استفاده شده است. تجربه زیسته پژوهشگر نیز در جمع‌آوری داده مؤثر بوده است. هرچند می‌توان این پژوهش را نوعی مردم‌نگاری مجازی دانست اما باید دانست که این تحقیق به دنبال توصیف دقیق تمام روابط و جنبه‌های مختلف زندگی فرد در فضای مجازی نیست بلکه آن جنبه‌هایی را بررسی می‌کند که به سبک زندگی اسلامی وی مربوط می‌شود آن هم فقط از زاویه رعایت تقوا؛ بنابراین هرچند این مقاله از روش‌های مردم‌نگارانه استفاده می‌کند ولی در نهایت خروجی آن با یک پژوهش مردم‌نگارانه کمی تفاوت دارد. از این منظر بهتر است روش این مقاله را همان تحقیق کیفی با متد برخط ذکر نمود که در آن از مشاهده و مصاحبه استفاده شده است.

مصاحبه به دو روش انجام گرفته است: مصاحبه برخط و مصاحبه گروه متمرکز. در مصاحبه برخط با برخی از فعالین شبکه‌های اجتماعی مذکور که از ظاهر رفتارهای درون فضای سایبرشان معلوم است که دغدغه رعایت تقوا در این محیط را دارند، به صورت برخط مصاحبه عمیق گرفته می‌شود. در واقع با استفاده از ابزار چت^۹ تلاش می‌شود سؤالاتی در رابطه با حضور این افراد در فضای مجازی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی پرسیده شود. مصاحبه متمرکز یک جلسه گروهی نیمه‌ساختاری است که به‌وسیله رهبر گروه، هدایت و در شرایطی غیررسمی با هدف گردآوری اطلاعات در مورد عنوانی خاص برگزار می‌شود (Streubert and Carpenter, 2007). خصوصیت اصلی که گروه متمرکز را از دیگر روش‌های گردآوری اطلاعات متمایز می‌سازد، آگاهی و اطلاعاتی است که از طریق تعامل بین شرکت‌کنندگان ایجاد می‌شود (خسروی و سعیدی، ۱۳۸۹).

پژوهشگر پرسش‌هایی را از قبل با توجه به نظریه دوفضایی شدن و با استفاده از تجربه زیسته و مشاهدات خود در فضای مجازی و با نظرسنجی از اهل فن آماده کرده است که معمولاً به صورت مشترک از کاربران پرسیده شده است؛ اما به فراخور شرایط از کاربران سؤالات مجزایی برای به دست آوردن پاسخ‌های مبسوط‌تر و نزدیک‌تر به هدف پژوهش پرسیده شده است.

پژوهشگر برای انجام این پژوهش، حدود ۱۴ ماه حضور مستمر و فعال در شبکه‌های اجتماعی داشته است تا بتواند مشاهدات خود را تکمیل کند. ضمن آنکه در این پژوهش به صورت برخط از تعداد ۲۳ نفر از کاربران فعال و نسبتاً مذهبی شبکه‌های اجتماعی مصاحبه شده است. ضمن آنکه دو گروه متمرکز از کاربران شبکه اجتماعی تشکیل شده است.

شیوه نمونه‌گیری

انتخاب آزمودنی‌ها در پژوهش کیفی هدفمند است؛ یعنی نمونه‌ها بر این اساس انتخاب می‌شوند که بتوانند بیشترین اطلاعات را بدهند. خصوصیات نمونه‌های انتخابی برای مصاحبه عمیق برخط و گروه متمرکز، به این شرح است:

۱. جوان: گروه سنی ۱۸ تا ۳۰ سال؛ ۲. کاربر فعال در شبکه‌های اجتماعی سایبری حداقل در یکی از شبکه‌های گوگل پلاس^{۱۰}، کلوب^{۱۱}؛ ۳. معتقد به اسلام و رعایت ارزش‌های اسلامی

(فقط برای مصاحبه متمرکز) و ۴. ملتزم به رعایت آداب و ظواهر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی سایبری.

برای انتخاب نمونه‌ها برای مصاحبه با روش گروه متمرکز، پروفایل‌ها و فعالیت‌های افراد حاضر به‌عنوان کاربر شبکه اجتماعی در چند دوره زمانی بررسی شد. همچنین برای اطمینان کامل از احراز خصوصیات موردنظر در نمونه‌ها، از دوستان مشترک، سؤالاتی به عمل آمد. سپس جلسه‌ها با حداقل زمان ۷۵ دقیقه و در مجموع ۲ جلسه یکی با آقایان و دیگری با خانم‌ها برگزار شد. جلسات مصاحبه گروهی به‌صورت نیمه‌ساخت‌یافته تنظیم شد و مدیر گروه به‌عنوان فردی فعال اجازه سکوت یا عدم فعالیت را به اعضای که کمتر بحث می‌کردند، نمی‌داد.

تحلیل داده‌ها و اطلاعات

همان‌طور که اشاره شد، هدف این مقاله کشف عواملی است که فرد را در شبکه‌های اجتماعی سایبری به‌سمت گناه سوق می‌دهد و ارتکاب گناه را سهولت می‌بخشد. برخی از این عوامل، در تشریح نظریه پارادایم دوفضایی و آسیب‌های مجازی گفته شد.

در این مقاله، پژوهشگر پس از گفتگو با اشخاص مختلف و مشاهده انواع صفحه‌ها و کاربران دو شبکه اجتماعی کلوب و پلاس، هم عوامل یادشده را بسط داده و هم عوامل دیگری را کشف نموده که در ارتکاب گناه و بی‌تقوایی در این شبکه‌ها تأثیرگذار بودند.

در جدول زیر، برخی از یافته‌هایی که منجر به کشف این عوامل شده، آمده است. لازم به تذکر است که یافته‌های تکراری و با مضمون نزدیک در این جدول حذف شده و با آوردن یک نمونه اکتفا شده است:

ردیف	یافته مصاحبه برخط	یافته مصاحبه متمرکز	یافته مشاهده	عامل کشف شده
۱.	شبکه‌های اجتماعی سایبری، دنیایی است که افراد قادرند در آن هویت واقعی خویش را پنهان کنند که نتیجه آن مهار اخلاقی و اجتماعی در دنیای سایبر است. پنهان بودن هویت افراد، می‌تواند سبب ایجاد سوء تفاهم و در نتیجه ضربه عاطفی شود. ممکن است این روابط به دنیای واقعی نیز کشیده شود و آثار سونی را در برداشته باشد (گفتگو با سید علی غفاریان ^{۱۱} ، ۳۰ ساله، سایت پلاس، ۹۴/۴/۱۸).	کسی که بدون هویت واقعی در فضای مجازی فعالیت می‌کند و به گناه می‌افتد اساساً برای اینکه قیدوبند نداشته باشد بدون هویت وارد می‌شود. نه اینکه او در فضای واقعی ریا می‌کند. فضای مجازی متفاوت است. فضای بیرون این گونه است که عوامل گناه به آدمی فشار وارد می‌کند و این شخص می‌تواند در فضای مجازی خود را تخلیه نماید (مصاحبه با گروه متمرکز برادران، تاریخ ۹۴/۲/۲۶)	به نظر می‌رسد کاربرانی که ظواهر تقوا را رعایت نمی‌کنند معمولاً با هویت حقیقی خود وارد شبکه اجتماعی نمی‌شوند.	شاخه نشدن (گمنامی)
۲.	شبکه‌های اجتماعی سایبری اولین مکانی است که یک جوان ایرانی در آن احساس آزادی می‌کند و معمولاً خانواده یا دولت با آن برخوردی نمی‌کنند. این آزادی باعث سوء رفتارهایی در بین جوانان می‌شود (گفتگو با سرباز اسلام محب الثقلین ^{۱۲} ، ۲۳ ساله، سایت کلوب، ۹۴/۴/۲۸)			کنترل نشدن
۳.	گناهان بیشتر در دسترس هستند و تقوا هم سخت‌تر. شما در فضای حقیقی به سختی به نامحرم دست پیدا می‌کنی؛ اما در این فضا... فیلم و تصاویر و نامحرم با چاشنی پیام خصوصی موجود هست. متأسفانه قشر مذهبی به شدت درگیر این گناهان شده‌اند (گفتگو با سید علی غفاریان ^{۱۳} ، ۳۰ ساله، سایت پلاس، ۹۴/۴/۱۸)		در شبکه اجتماعی همه دوستان قابل شناسایی نیستند. ممکن است برخی از این دوستان به‌طور غیرمنتظره یک مطلب ضد ارزشی را ارسال نمایند. مثال دیگر در ارتباط با نامحرم است. در این شبکه‌ها فاصله کاری با نامحرم تنها یک کلیک است.	فراهم بودن شرایط گناه
۴.	آفت مدرنیته کنونی و این فضا... که همان وقت تلف کردن هست... خودبه‌خود باعث دوری جوانان از دین و عدم مطالعه می‌شود... کم‌کم قطعاً به گناه ختم خواهد شد (گفتگو با مهدی رضایی ^{۱۴} ، ۲۵ ساله، سایت کلوب، ۹۳/۱۲/۱۳).	به نظر مهم‌ترین انگیزه حضور بیکاری و سرگرم شدن است. شبکه اجتماعی به افراد این امکان را می‌دهد تا دائماً در مورد مسائل مختلف گفتگو کنند. این لزوماً بد نیست ولی می‌تواند تبعات بدی هم داشته باشد (مصاحبه با گروه متمرکز برادران، تاریخ ۹۴/۲/۲۶)		بستر وقت گذرانی و سرگرمی
۵.		و گناهش هم شاید به چشمش نیاید، چرا که فکر می‌کنی چون کارش در فضای حقیقی نبوده پس آن قدر هم قبیح نیست! به عبارتی قبیح گناه به سبب اینکه در فضای حقیقی اتفاق نیفتاده در نظر فرد می‌شکند و این اصلاً خوب نیست... مثلاً در بحث اختلاط با نامحرم که با صحبت شروع می‌شود و تا جاهای بد هم می‌تواند کشیده شود می‌خواهم مثالی بزنم، دختر و پسر شاید برایشان سخت باشد که تو فضای حقیقی با هم شروع به صحبت و درد دل کنند اما شبکه‌های اجتماعی این امکان رو به همشان	حس مجازی بودن و حقیقت نداشتن	

۱۲۲ دین و ارتباطات، سال بیست و سوم، شماره اول (پیاپی ۴۹) - بهار و تابستان ۱۳۹۵

ردیف	یافته مصاحبه برخط	یافته مصاحبه متمرکز	یافته مشاهده	عامل کشف شده
		می دهد که خیلی راحت تر از فضای واقعی با همدیگر صحبت کنند و به این نحو باب آشنایی شان باز بشود... (مصاحبه گروه متمرکز با گروه خواهران، تاریخ ۹۳/۱۲/۴)		
۶	وقتی یک سری افراد عکس های زشتی توی یک گروه می گذارند یا مطلبی را می فرستند، نمی شود آن ها را نصیحت کرد چون همه به تو حمله ور می شوند تنها کاری که می شود کرد این است که از گروه خارج بشوی یا حذف دوستی بدی (گفتگو با فرزانه صحرانورد ^{۱۶} ، ۲۹ساله، سایت کلوب، ۹۴/۱۱/۲۵)	جو فضای مجازی این گونه است که انسان را به سمت گناه سوق می دهد؛ مثلاً در فضای واقعی این طور نیست که همه بیخود با هم حرف بزنند ولی در فضای مجازی همین طور بدون دلیل حرف می زنند و زمینه بسیاری از گناهان را ایجاد می کنند؛ مثلاً وقتی در یک جوی قرار می گیری و قصد داری حرف خودت را بزنی و فضای آن جو شوخی و خنده است، به خودی خود تو نیز وارد آن جو شده و با آن ها همراه می شوی، البته در این قضیه بین شبکه های اجتماعی مختلف تفاوت وجود دارد (مصاحبه گروه متمرکز با گروه خواهران، تاریخ ۹۳/۱۲/۴)	هم رنگی با جماعت و ترک امر به معروف و نهی از منکر	
۷	متأسفانه چون غالب گناهان کم کم زیاد تر و بزرگ تر می شوند به چشم نمی آیند و این بزرگ ترین خطر است دوستانی بودند که در ابتدا فقط به گفتگو در نت بسنده می کردند ولی بعد مدتی به ارتباط بیرون کشیده شد و بعد هم... و چون کم کم اتفاق می افتد، قبح گناه ریخته می شود (گفتگو با علی بزرگیان ^{۱۷} ، ۲۸ساله، سایت پلاس، ۹۴/۱۲/۲۲).	برای کسی که اولش وارد می شود این حس گناه هست ولی بعد که در فضا ماندگار می شود به مرور این قضیه عادی می شود (مصاحبه گروه متمرکز با گروه خواهران، تاریخ ۹۳/۱۲/۴)		عادی شدن تدریجی گناه
۸	در فضای مجازی دختران بیشتر تمایل ارتباط با نامحرم دارند درحالی که در فضای واقعی بیشتر رعایت می کنند. دلیلش هم این است که دختران بیشتر دوست دارند آدم ها جذب تفکر و عقیده شان شوند تا زیبایی ظاهری شان لذا در فضای مجازی این اتفاق بیشتر می افتد (مصاحبه گروه متمرکز با گروه خواهران، تاریخ ۹۳/۱۲/۴)	نمونه مطالبی که در آن به مستقیماً به لایک زدن ترغیب می شود زیاد است برای مثال: مطلب هر کی موافق است، لایک کند؟ ^{۱۸} و یا مطلب هر کی منو دوست دارد، لایک کند. هر کسی هم لایک نکند، خر است. ^{۱۹} مطالبی هم هستند که مستقیم دعوت به لایک کردن نمی کنند ولی کاملاً مشخص است که هدف از این مطلب فقط جمع کردن تعداد نظرات و لایک بالاست و مطلب هیچ مفهوم خاص دیگری را نمی رساند؛ مانند مطلب کدام لباس زنانه را می پسندی؟ ^{۲۰}	فضایی برای جلب توجه	
۹	بارو موبایلش رو برمی دارد می رود یک گوشه این دنیا با یک نامحرم سکن مجازی انجام می دهد. کسی	آبروی فرد در شبکه های اجتماعی حفظ می شود. چون کسی متوجه اعمال وی نمی شود. یک جوک		دیده نشدن (خلوت)

ردیف	یافته مصاحبه برخط	یافته مصاحبه متمرکز	یافته مشاهده	عامل کشف شده
	نمی‌بیند و کسی متوجه نمی‌شود (گفتگو با مهدی رضایی ^{۱۱} ، ۲۵ ساله، سایت کلوب، ۹۳/۱۲/۱۳)	هست که می‌گوید، روایت داریم روز قیامت چسبای دهان گوگل برداشته می‌شود و هر چه را جستجو کرده‌ای، لو می‌دهد. منظورش این است که تنها کسی که از گناهان ما باخبر است، خود گوگل است (مصاحبه با گروه متمرکز برادران، تاریخ ۹۴/۲/۲۶)		
۱۰	شما فرض کن بنده ذیل یک مطلب مذهبی یک نظری می‌گذارم، بعد یک خانمی که عکس بی‌حجابش را گذاشته می‌آید یک نظری زیر نظر من می‌گذارد. خوب معلوم است من هم وسوسه می‌شوم که دست کم عکسش رو بزرگ بینم یا اینکه بزم بیخودی نظر بگذارم (گفتگو با جواد درویش ^{۱۲} ، ۲۵ ساله، سایت پلاس، ۹۴/۳/۵)		در همان صفحه کاروبی فرد ممکن است چندین کاراکتر متناقض وجود داشته باشد؛ مثلاً در فهرست دوستان عکس‌های بی‌حجاب باشد، آن‌طرف‌تر عکس یک شهید، ذیل یک مطلب به‌ظاهر مذهبی ممکن است بحثی درگیر که در آن فحاشی صورت گیرد و....	هم‌سطح‌سازی (یکسان شدن تفاوت‌های ارزشی)
۱۱	خیلی از همین دوست‌های مجازی آدم را ترغیب به گناه می‌کنند. خوب ما که آن‌ها را نمی‌شناسیم، بر اساس ملاک‌های اسلام هم که آنان را انتخاب نکردیم، چه می‌دانیم چه کار می‌خواهد بکند (گفتگو با سید امیرحسین خادمیان ^{۱۳} ، ۲۶ ساله، سایت پلاس، ۹۳/۱۰/۱۸)		افراد در ارتباط‌های صمیمانه و بعضاً ننگ‌اتنگ از یکدیگر تأثیر زیادی می‌گیرند. این تأثیرات ممکن است باعث آلودگی یک یا هر دو طرف ارتباط به گناه شود.	تأثیر افراد مجازی

عوامل ساختاری بی‌تقوایی در محیط سایبر

بر این اساس، دسته‌بندی زیر به‌عنوان علل و عوامل ساختاری بی‌تقوایی در محیط سایبر پیشنهاد می‌شود:

۱. شناخته نشدن (گمنامی)

گمنامی نسبی در تعاملات اینترنتی به‌طور قابل ملاحظه‌ای ریسک‌های ناشی از افشاگری را کاهش می‌دهد. از نظر والتر کاربران در ارتباطات رایانه‌واسط به دلیل گمنامی می‌توانند خود را آن‌گونه که مایل‌اند اظهار کنند. گمنامی موجب می‌شود که گیرنده پیام، آن را به بخش‌های تاریک و ناشناخته شخصیت فرستنده تعمیم دهد و برداشت خود را از فرستنده برحسب همین اطلاعات شکل دهد؛ به این ترتیب فرستنده می‌تواند خود را آن‌گونه که دوست دارد در ذهن گیرنده به تصویر بکشد. از طرفی دیگر گمنامی باعث می‌شود که افراد تمایل بیشتری به

خودافشایی داشته باشند و بدون ترس از قضاوت سایرین به افشای خواسته‌ها و نظراتشان بپردازند (Walther, 1992, p.85).

این ویژگی باعث می‌شود که فرد با جرئت و جسارت بیشتری بدون آنکه خطر ریخته شدن آبروی خود در پیش چشمش مجسم کند، به گناه آلوده شود. چون بیشتر خصوصیات فرد در زندگی واقعی در فضای سایبر قابلیت پنهان شدن دارد، تمایل به گناهی که افراد پیش از این از ترس آبروی خود انجام نمی‌دادند افزایش می‌یابد. در این بین دروغ و هویت دروغین یکی از پررنگ‌ترین این گناهان است؛ چراکه فرد می‌تواند هویت دلخواه خود را با دروغ بسازد و از اینکه در فضای سایبر به شخصیت ایدئال خود نزدیک می‌شود لذت ببرد و در ضمن بسیاری از هنجارها را زیر پا بگذارد.

۲. دیده نشدن (خلوت)

انسان از برخی کارها در آشکار و حضور دیگران پرهیز می‌کند، ولی چه بسا به محض دور شدن از چشم دیگران مرتکب آن شود؛ زیرا بالقوه خلوت آسیب‌زاست. یکی از مصداق‌های بارز خلوت، «خلوت اینترنت» است. این خصوصیت ضمن اینکه به کاربر انگیزه گناه می‌دهد، تدابیر پیشگیرانه گناه را نیز با مانع روبه‌رو می‌سازد. مانع بودن فضای سایبر به این سبب است که باعث می‌شود شخص بدون مشاهده کسی یا بی‌آنکه کسی اجازه تعرض به حریمش را داشته باشد، بر اساس میلش عمل کند. برخلاف دنیای فیزیکی، در فضای سایبر این امکان وجود دارد که کاربران بتوانند در خصوصی‌ترین و ایمن‌ترین مکان، شدیدترین ناهنجاری‌ها را مرتکب شوند. امکان ارتکاب گناه در حریم امن به‌علاوه امکان مخفی نگه داشتن هویت واقعی، باعث شده که بسیاری از افراد در فضای سایبر در مقایسه با دنیای فیزیکی، چهره یا شخصیت متفاوتی از خود بروز دهند (جلالی فرهانی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۹)؛ بنابراین، محیط سایبر خلوتگاهی می‌شود که فرد را وادار می‌کند تا خود را در هر نوع استفاده از امکانات فراهم‌شده در فضای مجازی آزاد بیندازد. ایجاد چنین حالتی در فضای مجازی، با هر گفتگوی اینترنتی با نامحرم پدیدار می‌شود. چنین خلوت‌هایی به تدریج قبح گفتگو و خلوت حقیقی را نیز خواهد شکست. اینترنت با ایجاد خلوت‌های فراوان بین محرم و نامحرم، زمینه را برای از بین رفتن حیا در جامعه فراهم می‌کند.

آنچه در بحث هنجارشکنی اخلاقی در فضای سایبر اهمیت دارد، شکستن خلوت اهالی دنیای مجازی با باور درونی به موجود ناظر و شاهد و کنترل‌گر و مجهز ساختن آن‌ها به اعتقاد خدایی است که آشکار و پنهان را می‌داند و کلید اسرار در دستان اوست و به دریاها و ساحل علم داشته هیچ اتفاقی نمی‌افتد که او نداند و هیچ‌تر و خشکی خارج از قلمرو علم بی‌منتهای او نیست (انعام: ۵۹).

بنابراین، ماهیت اینترنت، ماهیتی است که در آن شیطان قابلیت تأثیرگذاری بیشتری دارد و این فضا وسوسه‌انگیز است.

۳. کنترل نشدن

هرچند کنترل نشدن از نتایج دیده نشدن است اما در معنا با آن تفاوت دارد. دیده نشدن یعنی عدم نظارت، کنترل نشدن یعنی رهایی از اعمال سلطه یا فشار هنجاری یا فشار اجتماعی. وقتی می‌گوییم کنترل نشدن منظور آن است که فرد از هرگونه امر و نهی تربیتی مصون است؛ برای مثال یک مادر در فضای حقیقی به راحتی می‌تواند بر روابط فرزندش با دیگران نظارت داشته باشد، ولی همین مادر با فناوری امروز نمی‌تواند چندان فرزندش را تحت نظر بگیرد؛ چراکه حتی اگر وی از سواد رسانه‌ای کافی نیز برخوردار باشد، اینترنت و شبکه‌های مجازی چنان خصوصی و به عبارت بهتر «موبایلی» شده‌اند که فرزند وی می‌تواند به‌آسانی فعالیت‌های خود در فضای سایبر را از چشم دیگران مخفی بدارد. این امکان به او جرئت می‌دهد تا گناه را تجربه نماید. درحالی‌که شاید در فضای حقیقی این جرئت و قدرت بر گناه را هیچ‌گاه پیدا نمی‌کرد. کاربر می‌تواند تقریباً در هر مکان و هر زمان وارد فضای سایبر شود و این امر کنترل کردن وی را بسیار سخت کرده است. این اتفاق مخصوصاً پس از ورود اینترنت به گوشی‌های همراه و هوشمند شدن گوشی‌ها شتاب زیادی گرفته است.

۴. حس مجازی بودن و حقیقت نداشتن

آنچه از گفته‌های کاربران دو شبکه اجتماعی پلاس و کلوب برمی‌آید این بود که فضای مجازی احساس واقعی نبودن و حقیقی نبودن را در کاربران مخصوصاً به هنگام کار با شبکه‌های اجتماعی افزایش می‌دهد. بدین معنا که فرد وقتی به‌عنوان یک کاربر اینترنتی و یک

عضو از اعضای شبکه اجتماعی نقش ایفا می‌کند، نوعی حس خویشتن خود نبودن مانند حس شرکت کردن در یک بازی رایانه‌ای به او دست می‌دهد، به طوری که فرد خود را یک فرد حقیقی بیرونی می‌داند که پس از مقداری هم‌ذات‌پنداری با یک کاراکتر و شخصیت مجازی، به میزانی که آن شخصیت را در تخیلش پیروراند، هویتی غیر از آنچه که هست پیدا می‌کند. گو آنکه گناه را به پای شخص دیگری می‌نویسند و حتی بیشتر آنکه گناه کردن در دنیای مجازی، خود یک نوع گناه مجازی و غیرواقعی محسوب می‌شود. انتشار فراوان جمله «عالم مجازی هم محضر خداست» در شبکه‌های اجتماعی و اینترنت نشان‌گر این است که این مسئله مورد توافق بسیاری از کاربران مذهبی اینترنت است.

در گفتگوهای اینترنتی، تمام هیبت مخاطب به چند خط نوشته و یک عکس کاهش می‌یابد. هیبت یک نامحرم که فرد در زندگی حقیقی تلاش کرده حریم آن را حفظ کند، در فضای مجازی دیده نمی‌شود. چه بسا در مرادوات اول متوجه نشود که فرد مقابل جنسیتی متفاوت با ما دارد و پس از مدتی این تفاوت آشکار شود. به‌رحال، جنس مخالف مجازی، چند خط نوشته است که به راحتی می‌توان از حریمش گذر کرد؛ به عبارت دیگر، اینترنت هیبت جنس مخالف را کمرنگ می‌کند بدون آنکه شهوت را کم کرده باشد! به این مطلب، هواهای نفسانی را اضافه کنید تا دلیل گسترش گفتگوی بی‌پروا با نامحرم در فضای مجازی را دریابید.

۵. هم‌سطح‌سازی (یکسان شدن تفاوت‌های ارزشی)

عامیانه شدن اطلاعاتی که تا پیش از این در انحصار عده‌ای خاص بود تبعاتی دارد که از جمله هم‌سطحی و بی‌ارزشی و بی‌تعهدی است. همگان در محیط مجازی به تبادل آراء مشغول‌اند بدون اینکه مسئولیتی قبول کنند. این شکل از ساحت عمومی دچار نوعی توهم دموکراتیک و در واقع تشویق به بی‌عملی و بی‌تعهدی است. بی‌تعهدی مجازی از این جهت خطرناک است که توهمی از عمل‌گرایی را نیز با خود به همراه دارد. اینترنت مانند توصیفی که کیرگارد^{۲۴} از مطبوعات دارد با هم‌سطح کردن همه‌چیز و غیرحضوروری کردن همه‌چیز باعث بی‌تعهدی و بی‌تفاوتی می‌شود.

در چنین وضع مدرنی، هم‌سطح‌سازی در گستره وسیعی انجام شد. حجم وسیعی از اطلاعات توسط مطبوعات و رسانه‌ها در دسترس همگان قرار گرفت و از این طریق ناظرانی

بی‌طرف و مجرد از مکان به وجود آورد. فقدان چیزی به نام «عمل متعهدانه» هم‌سطح‌سازی‌ای به وجود آورد که امکان گفتگو، درست یا غلط، عملی یا غیرعملی را به‌طور خنثی درباره همه‌چیز باز کرد. حتی باوجدان‌ترین و جدی‌ترین مفسران، لازم نیست درباره آنچه سخن می‌گویند تخصصی داشته باشند و یا موضع منسجمی داشته باشند. کیرکگارد از دو نیروی هولناک در این وضع سخن می‌گفت: مطبوعات و بی‌نامی. وی در مورد مطبوعات در «عصر حاضر» نوشت: «اینجا جایی است که انسان‌ها در کوتاه‌ترین زمان ممکن، با ارزان‌ترین قیمت ممکن، در وسیع‌ترین مقیاس ممکن، از اخلاق تهی می‌شوند». فضای پر از اطلاعات گمنام و نبود شور و شوق و تعهد در زمانه عقل‌گرای ما عامه را پدید آورد. عامه خود عامل هم‌سطح‌سازی نهیلیستی است چون وقتی همه‌چیز برای ما یکسان باشد، هیچ تعهدی برای عمل وجود نخواهد داشت. در فضای مجازی چنین وضع نهیلیستی‌ای به‌شدت تشدید می‌شود. این فضا بسیار گسترده‌تر از آن چیزی است که کیرکگارد درباره آن با نگرانی سخن می‌گفت. هیچ‌کس مسئولیت دقیق بودن اطلاعات روی وب را به‌عهده نمی‌گیرد. البته اهمیتی هم ندارد که این اطلاعات قابل اعتمادند یا نه؛ زیرا کسی نمی‌خواهد بر پایه آن‌ها کاری بکند. تنها چیزی که اهمیت دارد، این است که افراد پیغام‌هایشان را به یکدیگر بازارسال^{۲۵} کنند. حتی برای این‌که این ساحت بی‌طرفی و گمنامی بیشتر حفظ شود و تعهد در برابر گفتار هر چه بیشتر رخت بندد هر کاربر دارای یک شناسه کاربری^{۲۶} مخفی است که پنهان ماندن وی را تضمین نماید (شقایق، ۱۳۹۰، ص ۱۱۴).

همان‌جا که پیوندی درباره داستان سخن گفتن خداوند با موسی در وادی طوی وجود دارد، پیوند دیگری شما را به دیدن تصاویر روسپی‌های اوکراینی دعوت کند یا تبلیغی در خصوص انواع لوازم آرایشی وجود داشته باشد. همه‌چیز یکسان است و تمام تفاوت‌های کیفی از میان برداشته شده است. وضع بی‌طرف و خنثایی که همه تفاوت‌های مرتبه‌ای و ارزشی را یکسان می‌کند. این وضعیت، شخصی را که در محیط حقیقی تقوا داشته (لااقل تقوای ضعف) به‌سمت عبور از خط قرمزها متمایل می‌کند و وی را به بی‌تقوایی وسوسه می‌کند.

۶. عادی شدن تدریجی گناه

اگر در دهه ۶۰، یک خانم با مانتو در خیابان ظاهر می‌شد، با واکنش مردم مواجه می‌گشت. در دهه ۷۰، این خانم می‌تواند لباس‌های و مانتوهای رنگی نیز بپوشد. در دهه ۸۰، موهای بیرون از روسری یک خانم، اصلاً جلب توجه نمی‌کند و در دهه ۹۰ آرایش غلیظ هم عادی شده است. این قضیه در مورد گناه‌های دیگر مانند روزه‌خواری و یا تراشیدن ریش و ... هم تجربه شده است. به این روند گام‌به‌گام و تدریجی باعث از میان رفتن قبح گناه و عادی شدن آن می‌شود.

این اتفاق برای اشخاص در فضای سایبر با شدت بیشتری می‌افتد؛ مثال‌های زیادی را می‌توان در این فضا پیدا کرد. ممکن است یک فرد متدین در ابتدای کار با اینترنت، در نتایج جستجوی عکس گوگل، زنان زیبا و بدحجابی را می‌دید، صفحه را بسته و حتی ناراحت و منزجر شود؛ اما با تکرار این روند، آهسته‌آهسته دیده شدن زنان زیبا و بدحجاب در جستجوی اینترنتی و حتی وب‌گاه‌های دیگر عادی می‌شود و در این فرایند واکنش وی به تدریج کمتر و کمتر خواهد شد. یا دخترخانم متدینی را در نظر بیاورید که به شدت مراقب روابط خود با نامحرمان است؛ اما ذیل مطلب^{۲۷} یک آقا که او هم اتفاقاً متدین و متشرع است، نظر^{۲۸} می‌گذارد. مرد جواب او را می‌دهد و دوباره آن خانم جوابی به جوابیه او می‌دهد. کم‌کم مباحثه‌ای اتفاق پیرامون موضوعی می‌افتد که یک مرد نامحرم مطرح کرده است. اگر این مباحثات در روزهای آینده بر سر مطالب دیگر ادامه بیابد، کم‌کم روابط بین این دو نفر به سمت عادی شدن می‌رود و شاید این فرایند تا ارتباط صمیمی نیز پیش برود.

۷. فراهم بودن شرایط گناه

شخص در فضای سایبر قادر است با یک جستجوی ساده و یا کلیک بر روی یک پیوند، به محتوای ضاله و گناه‌آلود دسترسی بیابد. این شرایط حتی در صورتی که فرد در ابتدای ورودش به اینترنت قصد انجام گناه نیز نداشته باشد، باعث ایجاد وسوسه در دل می‌گردد و شخص را به انجام گناه سوق می‌دهد. این گناه می‌تواند رجوع به محتوای ضاله (به‌طور مثال عکس‌های مستهجن، یا نوشته‌های منافی عفت و...) و یا ایجاد یک ارتباط ناسالم و یا... باشد.

در واقع فرد در فضای سایبر مجبور است برای آلوده نشدن به گناه همواره به اصطلاح شهید مطهری «تقوای قوت» داشته باشد (رک. مطهری، ۱۳۸۹، صص ۱۸-۲۰). به این معنا که زمینه گناه در اینترنت فراهم است و تنها شخصی می‌تواند خود را در برابر گناه مصون نگاه دارد که بتواند در برابر تمام وسوساها بایستد و عنان نفس خویش را به شیطان نسپارد. بالعکس در محیط حقیقی امکان ارتکاب گناه همیشه فراهم نیست و زمینه گناه در بسیاری از موارد باید فراهم شود تا گناه رخ دهد؛ مثلاً اگر شخص اراده کند که گناه چشم‌چرانی را انجام دهد، لزوماً می‌بایست در محیطی باشد که نامحرمی حجاب خود را رعایت نکرده باشد و حتی در همین حالت نیز نمی‌تواند خیره‌خیره نگاه کند، چراکه موجب اعتراض فرد مقابل یا دیگران را فراهم می‌آورد؛ اما همین شخص در فضای سایبر با یک کلیک می‌تواند به خواست خود برسد. بر همین اساس اگر شخص می‌ترسد که به سبب استفاده از اینترنت به دام شیطان بیفتد، لازم است به تقوای ضعیف پناه برده و از اینترنت استفاده نکند.

۸. تأثیر افراد مجازی

در فضای واقعی، افراد خود را مقید می‌کنند که با طیفی از افراد رابطه نداشته باشند. برخی عوامل تعیین‌کننده برای ایجاد این محدودیت عبارت‌اند از: طبقه اقتصادی، تحصیلات، سن، باورهای دینی، نوع شغل و... اما در فضای مجازی بسیاری از این امور نادیده گرفته می‌شود و دوستی با فردی ناشناس و بیگانه با حداقل بهانه یعنی دوستِ دوست ما بودن، به سادگی برقرار می‌شود؛ بنابراین دایره انتخاب دوست مجازی وسیع‌تر است. این وسعت به شدت ممکن است فرد را به انتخاب دوستان بی‌تقوا و در نتیجه ارتکاب اعمال ضد تقوا سوق دهد. مخصوصاً آنکه سرعت و گستره دوست‌یابی در محیط سایبر به نسبت محیط واقعی بیشتر است.

۹. فضایی برای جلب توجه

وقتی که همه هم‌وغممان پذیرش اجتماعی به معنای کسب تأیید از جانب دیگران خواه به صورت لایک و کامنت اینترنتی باشد، آن وقت زندگی مان هر آن آبتن گناه است؛ زیرا همواره یا هراس از دست دادن داریم یا وسوسه به دست آوردن و این هر دو به یک اندازه ویرانگرند.

در این چنین فضایی فرد ترغیب می‌شود که مطالبی را انتشار دهد که تأیید بیشتری از دیگران دریافت می‌کند. به همین دلیل ممکن است به هر رفتار غیرمطمیانه‌ای مانند انتشار عکس تحریک‌آمیز، انتشار جوک و... بیانجامد.

بسیاری از افرادی که برای جمع‌آوری لایک خود را به آب و آتش می‌زنند، به انتشار مطالب خلاف حیا و عفت رو خواهند آورد. وقتی این موضوع با تغییرات گام‌به‌گام مرز حیا (که توضیح آن آمد) در کنار هم قرار بگیرند، مشخص می‌شود که انتشار این مطالب نیز به تدریج بدتر می‌شود تا آنجا که به‌طور واضح از حیا فاصله می‌گیرد. این موضوع البته با اخلاق تبرج و خودنمایی در هم می‌آمیزد و شرایط را برای کاهش حیا بیشتر فراهم می‌کند. دریافت لایک بیشتر، کاملاً هم‌سو با میل آدمی به خودنمایی است. از نظر اخلاقی چنانچه فردی خودنمایی خویش را مهار نکند و دائم به آن دامن بزند، کم‌حیا تر خواهد شد. اینترنت علاوه بر آنکه فضای خودنمایی را فراهم می‌کند، میل به خودنمایی را نیز گسترش می‌دهد.

۱۰. هم‌رنگی با جماعت و ترک امر به معروف و نهی از منکر

ترسی که بعضی کاربران از برچسب‌هایی مثل «دگم» و «امل» در دل دارند آن‌ها را از هر کاری که احتمالاً موجب گرفتن این برچسب شود بر حذر می‌دارد. آن‌ها تلاش می‌کنند یک شخصیت مدرن و امروزی از خود نشان دهند و هر چیزی را که در نظر دیگر کاربران آن‌ها را از این شخصیت دور می‌کند ترک می‌کنند. این مسائل اندک‌اندک آن‌ها را از مرزهای تقوا دور می‌کند و به کارهایی می‌کشاند که شاید روز اول هرگز آن را انجام نمی‌دادند.

این مسئله در تقابل فرهنگ‌ها پرنرنگ‌تر می‌شود. وقتی کاربر اینترنتی، مخاطب فرهنگ‌های گوناگون می‌شود، به تدریج نوعی تساهل و تسامح در وی پدید می‌آورد. او اگر فرهنگ بیگانه را برتر نداند، دست‌کم فروتر از فرهنگ خویش نمی‌شمارد. همین ارزش‌گذاری، او را در رعایت ممنوعات فرهنگ خودش ضعیف می‌کند و درنوردیدن مرز این ممنوع‌ها، موجب کاهش تقوای فرد می‌شود (برگرفته از سایت باحجاب).

هم‌رنگی با جماعت، همچنین باعث افتادن کاربران در ماریپیچ سکوت می‌شود تا آن‌ها جرئت نهی از منکر نیز نداشته باشند. شبکه‌های اجتماعی زمینه بروز افکار عمومی و منبع توزیع عقایدند. غالباً مردم پیش از ابراز عقیده‌شان به این فکر می‌کنند که در اقلیت‌اند یا در

اکثریت، با حمایت مواجه می‌شوند یا با شماتت. بسیاری اگر حدس بزنند در اقلیت‌اند سکوت می‌کنند و درباره‌ی نظراتشان با دیگران حرف نمی‌زنند. در نظریه‌های پیام ارتباطی به این اتفاق «ماریپیچ سکوت» می‌گویند. هر قدر ما از ترس انزوا و حمله‌ی دیگران از ابراز نظراتمان پرهیز کنیم، این ماریپیچ سکوت شدیدتر می‌شود؛ یعنی صدای آن‌ها بلندتر می‌شود.

کاربران فرهنگی شبکه‌های اجتماعی چنانچه عقاید خود را با صدای بلند فریاد نزنند در ماریپیچ سکوت لال خواهند شد؛ به عبارت دیگر به تدریج خود به بخشی از جریان اصلی^{۲۹} تبدیل خواهند شد. در واقع، زمانی که در جریان اصلی شبکه‌های اجتماعی صدای خاص مخالف بگوش برسد، می‌توان انتظار داشت دیگرانی که منفعلانه و در انزوا در ابراز نظرشان تردید دارند، به شما پیوندند. در غیر این صورت هم صدا شدن مصلحتی با جریان اصلی در نهایت هیچ‌گاه زمینه جذب را فراهم نخواهد کرد (یامین‌پور، ۱۳۹۱). در نهایت باید شاهد باشیم که این ماریپیچ گناه همه را به سمت بی‌تقوایی و غفلت سوق دهد.

۱۱. بستر وقت‌گذرانی و سرگرمی

مهم‌ترین عناصر یک سبک زندگی خوب در فضای مجازی را می‌توان مشخص بودن هدف، عدم اتلاف وقت و حضور بیهوده، مراجعه به وب‌گاه‌ها معتبر و بهره‌گیری از آن‌ها، ارتباط مفید و به موقع با دوستان، رفع خلأ اطلاعاتی و آشنایی و ارتباط با افرادی که به نحوی می‌توانند به کاربر کمک کنند دانست؛ اما به استناد صدها پژوهشی که در باب اعتیاد به اینترنت به ثبت رسیده، گشت‌وگذار بی‌هدف در اینترنت و اتلاف وقت یکی از شایع‌ترین بیماری‌های کاربران اینترنت است. شبکه‌های اجتماعی نیز این قضیه را تشدید نموده‌اند؛ چراکه نیاز کاربر را نسبت به از این شاخه به آن شاخه رفتن در وب‌گاه‌ها مرتفع کرده و همه را در صفحه شخصی یا همان دیوار^{۳۰} گنجانده‌اند.

اینترنت و مخصوصاً شبکه‌های اجتماعی سایبری به سبب ویژگی‌هایی که دارند مانند تعاملی بودن، چندرسانه‌ای بودن، انتخابی بودن و... جذابیت‌های زیادی را برای مخاطبان ایجاد می‌کند و این جذابیت‌ها مقدمه‌ای برای وقت‌گذرانی‌های بیهوده و در نهایت اعتیاد اینترنتی است.

جمع‌بندی

اینترنت هرچند محاسن بسیاری را در اختیار بشر امروزی قرار داده است اما معایبی هم دارد که نمی‌توان از آن‌ها چشم پوشید. این مشکلات و معایب مخصوصاً برای کشورها و حکومت‌هایی که پایبند به فرهنگ و یا دین خاصی هستند، چندین برابر خواهد بود؛ چراکه در این کشورها فرهنگی اصالت دارد که با فرهنگ غربی و آمریکایی فاصله داشته و آرمان‌شهری را برای خود متصورند که هیچ شباهتی به آرمان‌شهر آمریکاییان ندارد. حکومت‌های اسلامی در حال حاضر بیشترین چالش را با رسانه اینترنت دارند چراکه این رسانه بر اساس قانون آزادی بیان و دسترسی اطلاعات سبب شده ساختار و محتوایی ایجاد شود که شهروندان مسلمان را به سمت دین‌گریزی و دنیاپرستی سوق دهد. در این بین تنها چاره کار استفاده از سلاح تقوا در برابر این حمله فرهنگی است.

به نظر می‌رسد بستر فضای سایبر طوری طراحی شده که اساساً بی‌تقوایی و ارتکاب گناه در آن ساده‌تر از فضای واقعی است. در این مقاله پژوهشگر با توجه به نظریه پارادایم دوفضایی شدن و آسیب‌های مجازی وارد میدان تحقیق شده و با استفاده از پرسش‌هایی که بر مبنای این نظریه و تجربه زیسته پژوهشگر و نظر از اهالی فن، تهیه شده بودند، به جمع‌آوری داده پرداخته است. لذا در وهله اول پژوهشگر برای دستیابی به عوامل بی‌تقوایی در محیط سایبر، با استفاده از پارادایم دوفضایی ذهن خود را منسجم کرده و با مشاهده میدانی و پرسش‌هایی که بر اثر استفاده از این نظریه تکمیل شده‌اند، برخی عوامل کلیدی بی‌تقوایی در شبکه‌های اجتماعی سایبری را برشمارد (۱۱ مورد).

علل ساختاری بی‌تقوایی در محیط سایبر، می‌تواند کمک شایانی برای سیاست‌گذاری فضای مجازی باشد؛ چراکه با شناخت این علل، ریشه‌های گرایش به گناه در اینترنت و شبکه‌های اجتماعی معلوم شده و بدین ترتیب می‌توان به صورت ریشه‌ای با این امر مقابله کرد. در جدول زیر بر اساس هرکدام از عوامل ساختاری گناه، یک یا چند راهکار متناسب با فرد، خانواده و مسئولان برای جلوگیری از ارتکاب گناه پیشنهاد شده است. باید توجه داشت که این راهکارها یک مجموعه اقدامات فوری هستند که تنها بخشی از مشکل را حل می‌کنند. در این بین نقش مسئولان پررنگ‌تر است. برای حل بنیادین مشکل باید ساختار تربیتی کشور مورد بازنگری قرار بگیرد.

ردیف	عامل ساختاری گناه	مخاطب پیشنهاد	راهکار پیشنهادی
۱	شناخته نشدن	کاربر	بدانید اسم مستعار داشتن دلیل بر این نیست که خطری در کار نیست، پس فلسفه گناه از بین می‌رود و بی‌توان آزادانه تر برخورد کرد. بلکه ناشناس بودن گناه خود آسیب است چرا که انسان وقتی ناشناس است جرئتش بر انجام گناه بیشتر می‌شود.
		خانواده کاربر	در شبکه اجتماعی فرزندان عضو شده و او را دنبال کنید (following).
		مسئولان	شبکه‌های اجتماعی داخلی متنوع تولید نمایند.
۲	دیده نشدن	کاربر	در زمان یا مکان خلوت از اینترنت استفاده کنید. از شبکه اجتماعی برای استمرار ارتباط با دوستان فضای واقعی استفاده کنید.
		خانواده کاربر	سعی کنید تا حد توان، امکان خلوت گزیدن فرزندان را کاهش دهید
		مسئولان	فکری به حال اینترنت رایگان نبینید.
۳	کنترل نشدن	کاربر	کسانی را که از آن‌ها حساب می‌برید در شبکه اجتماعی دنبال کنید
		خانواده کاربر	از طریق دنبال کردن و دوست شدن با فرزندان در فضای مجازی از فعالیت‌های او آگاه شوید.
		مسئولان	نرم‌افزارهای نظارتی برای والدین تولید کنید.
۴	حس مجازی بودن	کاربر	هویت خودتان را در اینترنت حفظ کنید و هیچ‌گانه‌ای را کوچک نشمارید.
		خانواده کاربر	---
		مسئولان	---
۵	یکسان شدن تفاوت‌های ارزشی	کاربر	هدفمند وارد فضای مجازی شوید و روی هر پیوندی کلیک ننمایید.
		خانواده کاربر	---
		مسئولان	ایجاد ساختار بومی به طوری که موضوعات در دسته‌های مختلف برای گروه‌های مختلف ارائه شود.
۶	عادی شدن گناه	کاربر	هیچ گانه‌ای را کوچک نشمرد. گناهان کوچک پله‌های ارتکاب به گناهان بزرگ‌تر هستند.
		خانواده کاربر	در مقابل گناهان کوچک هم حساس باشید.
		مسئولان	با اشاعه فضاهای به هر نحو و به هر مقدار مقابله کنید.
۷	فراهم بودن شرایط گناه	کاربر	از نرم‌افزارهای فیلتر شکن استفاده کنید. در صورت وسوسه شدن از اینترنت فاصله بگیرید.
		خانواده کاربر	برای فرزندان فعالیت مفید در فضای مجازی تعریف کنید و او را به سمت آن تشویق کنید.
		مسئولان	فیلترینگ را دقیق‌تر، هوشمندتر و کارا تر کنید.
۸	تأثیر افراد مجازی	کاربر	افرادی را که اهل گناه هستند دنبال نکنید و درخواست دوستی نداده و یا درخواستشان را نپذیرید.
		خانواده کاربر	همان‌گونه که مراقب دوستان واقعی فرزندان هستید، مراقب دوستان مجازی او هم باشید (حتی بیشتر).
		مسئولان	به فکر ساختاری باشید که در آن ارتباط دختر و پسر نامحرم دشوار باشد.
۹	فضایی برای جلب توجه	کاربر	در فضای سایبر برای اینکه مورد پسند (لایک) قرار بگیرید، فعالیت نکنید.
		خانواده کاربر	در صورت انتشار مطلب مفید فرزندان را تشویق کنید و در صورت انتشار مطلب صرفاً جذاب کمی خرده بگیرید.
		مسئولان	ایجاد ساختاری در اینترنت که رقابت در آن بر اساس رعایت تقوا و تولید محتوای مفید باشد نه محتوای جذاب (اعتیاد بیشتر برای مطلب مفیدتر).
۱۰	هم‌نگی با جماعت	کاربر	هر چیزی را فوراً به اشتراک نگذارید. ابتدا آن را با دقت بخوانید و کمی در آن تأمل کنید. حواستان باشد که اشاعه فضا نکنید. امر به معروف و نهی از منکر را نیز فراموش نکنید.
		خانواده کاربر	---
		مسئولان	---
۱۱	بستر وقت‌گذرانی	کاربر	بیش از نیازتان در فضای سایبر ننمایید. اینترنت را ابزار سرگرمی نبینید.
		خانواده کاربر	از اینکه فرزندان با اینترنت مشغول و ساکت است، خوشحال نشوید. وقت او را با کارهای مفیدتری پر کنید.
		مسئولان	اینترنت را از محتوای مفید غنی کنید و ساختار آن را بر این اساس بازسازی نمایید.

یادداشت‌ها

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «راهکارهای نهادینه شدن تقوا در سبک زندگی سایبری کاربران ایرانی» در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات است.

2. Tong, ST

3. A typology of social networking sites users, Petter Bae Brandtzaeg, Jan Heim

4. Characterizing user behavior in online social networks, Fabrício Benevenuto
5. Facebook.com
6. Google+
7. Cloob.com
8. Netiran.net
9. Chat
10. Google+
11. www.cloob.com
12. Seyedalghaffarian@gmail.com
13. <http://www.cloob.com/name/nasserfbi>
14. Seyedalghaffarian@gmail.com
15. <http://www.cloob.com/name/alamolhooda>
16. http://www.cloob.com/name/felora_hem
17. Alibozorgian@gmail.com
18. <http://www.cloob.com/c/shahrakegharb/> هر_کی_موافقه_لایک_کنه
19. <http://www.cloob.com/u/ali77929/67726577/> هر_کی_هر_کی_منو
_دوست_داره_لایک_کنه_هر_کیم_لایک_نکنه، خره
20. http://www.cloob.com/c/dokhtarane_cloob/120418268/?می‌پسندی
21. <http://www.cloob.com/name/alamolhooda>
22. Javaddarvish@gmail.com
23. Seyedamirhoseinkhademian@gmail.com
24. Kierkegaard
25. Forward
26. ID
27. post
28. comment
29. Main Stream
30. Wall

کتابنامه

- «چگونه تصاویر غیراخلاقی را در اینترنت نبینیم» در:
<http://bahejab.com/note/> چگونه_تصاویر_غیراخلاقی_را_در_اینترنت_نبینیم
- جلالی فرهنگی، امیرحسین و باقری اصل، رضا (۱۳۸۶)، «پیشگیری اجتماعی از جرائم و انحرافات سایبری»، فصلنامه مجلس و پژوهش، ش ۵۵، ۱۰۲-۱۵۲.
- خسروی، شراره و عابد سعیدی، ژیلا (۱۳۸۹)، «گروه متمرکز، روشی در گردآوری اطلاعات»، پرستاری ایران، دانشگاه علوم پزشکی تهران، دوره ۲۳، ش ۶۸، اسفند، ۱۹-۳۰.
- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی جوانان ایران، تهران، نشر آگه.

راغب اصفهانی، (۱۳۶۹)، *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق سید غلامرضا خسروی، تهران: انتشارات مرتضوی، چاپ اول، ج ۳.

شرف‌الدین، حسین، و همکاران (۱۳۹۲)، «مصادیق ارتباط عقیقانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری»، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

شقایق، مهدی (۱۳۹۰)، «وانمودگی نشانه‌ها در واقعیت مجازی»، *مجله سوره اندیشه*، ۶۲ و ۶۳ (شهریور و مهر)، ۱۱۳-۱۱۷.

عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲)، «دوج جهانی شدن‌ها و آینده جهان»، *کتاب ماه علوم اجتماعی*.

عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۶)، «دین مجازی؛ دوفضایی شدن محیط دینی و ارتباطات درون‌دینی و بین‌دینی»، *دین و رسانه*، تهران: طرح آینده.

فلیک، اووه (۱۳۸۷)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

کرم‌الهی، نعمت‌الله (۱۳۸۷)، «بررسی جامعه‌شناختی آثار استفاده از اینترنت بر دین‌داری جوانان»، رساله دکتری، تهران: دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)، *ده گفتار*، قم: انتشارات صدرا.

ناظری، خ (۱۳۸۷)، «بررسی میزان تفاوت معیارهای دوست‌یابی نوجوانان در فضای مجازی و غیرمجازی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی.

نباتی‌پور، صدیقه (۱۳۸۹)، «روش کیفی با متد آنلاین»، *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ش ۲۵.

نوروزی اقبالی، محمدجواد (۱۳۹۱)، «عوامل ایجاد روابط صمیمانه در شبکه‌های اجتماعی مجازی و حدود فقهی آن»، رساله کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مهدی محسنیان‌راد، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات.

نیک‌بخش، مرسده (۱۳۸۳)، «مطالعه شیوه رفتار افراد در محیط مجازی: شکل‌گیری روابط صمیمانه در اتاق‌های گپ‌زنی اینترنت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علیرضا دهقان، تهران: دانشگاه تهران.

یامین‌پور، وحید (۱۳۹۱)، «راهنمای حضور فرهنگی در شبکه‌های اجتماعی»، ۱۶ دی، در:

- Ameli, SR & Moulaei H. (2009), DUAL GLOBALIZATIONS AND INTERCULTURAL SENSITIVITIES: CASE STUDY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION BETWEEN SHIITE AND SUNNITE GROUPS IN GOLESTAN PROVINCE, IRANIAN JOURNAL OF CULTURAL RESEARCH 2 (6), 1-29
- Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2007), "Social network sites: Definition, history, and scholarship", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), article 11. <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>
- Streubert Speziale H.J. Carpenter Rinaldi D. (2007), *Qualitative Research in Nursing, Advancing the Humanistic Imperative*. 4th ed. Philadelphia: Lippincott-Williams & Wilkins, 38-41.
- Walther, J. B. (1992) "Interpersonal effects in computer-mediated interaction: a relational perspective", *Communication Research*, Vol. 19, February. www.ontario.cmha.ca/content/about_illness/mass_media_appendix_b.asp

